

Dynamiek, voor meer riviernatuur

Ewijkse Plaat in maart 2011. / foto Beeldbank Rijkswaterstaat

Samen met het kustgebied behoort het rivierengebied tot de meest dynamische landschappen van Nederland. Erosie en sedimentatie onder invloed van rivierafvoer, wind en getij zijn belangrijke vormende processen. Ze zijn de motor achter beweeglijke, levende rivieren en onmisbaar voor een karakteristieke en rijke natuur.

In de dichtbevolkte Nederlandse rivierendelta worden talrijke inrichtingsmaatregelen genomen om veiligheid te garanderen. Maar naast veiligheid willen we ook een rijke natuur. Gelukkig hebben tientallen natuurontwikkelingsprojecten bewezen dat die combinatie goed mogelijk is. Na een lange periode van dominant agrarisch gebruik van de uiterwaarden kreeg de natuur weer voet aan de grond. Naar de heersende mode gaven plannenmakers en beheerders daarbij natuurlijke processen veel ruimte. Zandafzettingen op rivierduinen werden niet meer afgegraven, maaien en seizoenbeweiding met boerenvee maakten plaats voor jaarrondbegrazing met 'wilde' kuddes. Het bos werd niet meer gekapt, laat staan geplant en hier en daar werd een kade doorgestoken en heel voorzichtig groef men

de eerste nevelgeul. Er was euforie. Tegelijkertijd waren er critici die zich afvroegen of de kennis van landschapsvormende processen (morfodynamiek) wel voldoende werd benut.

Maakbaarheid

Veel plannen lijken toch wel erg uit een maakbaarheidsgedachte van natuur te zijn ontstaan, zegt Bart Makaske van Alterra: "We graven een plas of we werpen een bult zand op en dan komt het wel goed. Dan volgen de karakteristieke soorten vanzelf. Maar als je beter naar het systeem kijkt, blijkt toch vaak dat je meer rekening moet houden met de processen."

De geomorfoloog inventariseerde voor OBN tussen 2009 en 2011 met collega's tien uiterwaarden op morfodynamische processen en deed aanbevelingen voor een beheer dat de abiotische processen beter benut. Beheerders en plannenmakers zijn volgens Makaske gewend om te sturen op een eindbeeld, bijvoorbeeld bepaalde vegetatietypen of broedvogels. Omdat ze te weinig rekening houden met abiotische processen worden potenties onvoldoende benut. Ook zijn ze erg voorzichtig, alsof ze bang zijn voor dynamiek. Makaske: "Dan krijg je een bak stilstaand water met een oever zonder golfslag in plaats van een stromende nevelgeul. Met wat meer kennis van morfodynamische processen en een beetje lef boekt de beheerder meer resultaat."

Slap aftreksel

De onderzoeker kan weinig enthousiasme opbrengen voor de twee nevengeulen die hij in zijn studie bekeek, in de Klompenwaard en Vreugderijkerwaard. "Door de hoge drempels bij de ingang en de beperkte afvoer, zijn ze laagdynamisch en vinden erosie en sedimentatie hier nauwelijks plaats. Ze

komen ecologisch slecht overeen met de nevengeulen die hier in vroeger voorkwamen. Het is een slap aftreksel van wat mogelijk is."

Als voorbeeld van een maatregel die de dynamiek juist wel sterk heeft bevorderd, noemt Makaske de verlaging van de Ewijkse Plaat in 1989. De zandplaat langs de Waal is toen gedeeltelijk afgegraven omdat het een hydraulisch obstakel was tijdens hoogwater. Sindsdien heeft zich over grote lengte een hoge zandige oeverwal gevormd. Minder enthousiast is hij over de laterale geulen die in 2010 door deze zandige oeverwal zijn gegraven. Weer opnieuw afgraven had zijn voorkeur gehad.

Fysiotopenkaart

Het rapport van deze studie geeft de terrein- en waterbeheerders veel inzicht in de sleutelfactoren en maatregelen die morfodynamiek beïnvloeden. De bijbehorende fysiotopenkaart staat op de OBN-website. Makaske: "Hier kunnen beheerders zien welke processen in hun werkgebied actief zijn." Volgens Han Sluiter, ecooloog Biesbosch en rivieren van Staatsbosbeheer, gebruiken beheerders die kennis bij inrichtingsplannen. Het hielp ook bij de keuze van kansrijke locaties voor het ontwikkelen van de prioritair habitattypen hardhoutoobos en stroomdalgrasland (Natura 2000), door het inzicht waar op de oeverwal zand wordt afgezet.

Stroomdalgraslanden bedreigd

Beschermen en verder uitbreiden van de stroomdalgraslanden vereist niet alleen de juiste morfodynamiek maar ook het juiste actieve beheer, blijkt uit OBN-onderzoek. In Nederland resteert nog maar 30 hectare goed ontwikkeld grasland van dit type. Het is te vinden op hoger gelegen en weinig overstroomde oeverwallen en rivierduinen.

De buitengewoon soortenrijke graslanden stellen specifieke eisen aan de bodem en vragen een lange ontwikkelingstijd. In het rivierenlandschap behoort het samen met de oobossen tot de habitats die in Europa de hoogste bescherming genieten (H6120). OBN-onderzoek uit 2008 beschreef de enorme achteruitgang van het areaal sinds 1960 en de verschuiving van de soortensamenstelling, naar planten van voedselrijke milieus.

“Om de stroomdalgraslanden te kunnen behouden is meer kennis nodig van de ecologie. Daarom besloot het OBN-deskundigenteam Rivierenlandschap tot dit langjarig onderzoek”, vertelt onderzoeker Suzanne Rotthier, AIO bij Wageningen UR. In 2012 publiceerde ze het rapport over fase 1 van het onderzoek, in het najaar van 2014 volgt de rapportage over fase 2. Met haar team deed de landschapscoloog onderzoek in zes natuurreservaten met een redelijk ontwikkelde stroomdalgraslandvegetatie, langs evenveel riviertakken. Het team maakte honderden vegetatieopnamen en keek ook goed naar de bodem.

Procesbeheer kunstmatig en niet compleet

Droge stroomdalgraslanden zijn kenmerkend voor het riviereengebied; hier groeien vele plantensoorten waarvan het zwaartepunt van de verspreiding

ligt in warmere streken van Europa. Regelmatige zandafzetting is belangrijk voor de vegetatie: het houdt de begroeiing open en draagt bij aan een warmer microklimaat; het is bovendien een buffer tegen verzuring.

Rotthier: “Het idee leeft dat door het terugbrengen van dynamiek in de uiterwaarden er milieus zullen ontstaan waar de stroomdalgraslanden zich weer kunnen ontwikkelen. Men denkt of hoopt dat het niet nodig zou zijn dit actief te beheren.” In haar onderzoek constateert ze dat in de grote eenheden die jaarrond worden begrast de graasdruk te laag is, omdat de veebezetting is afgestemd op de winter en omdat de beesten liever op voedselrijkere graslanden grazen dan op de zandige rivierduinen en oeverwallen.

Dit is goed te zien in bijvoorbeeld de Millingerwaard. Met de huidige stikstofdepositie is er een hoge productie van biomassa. Hiervan wordt door de lage graasdruk te weinig weggegeten. Het resultaat is dat de stroomdalvegetatie verruigt. Rotthier noemt procesbeheer daarom eerder een bedreiging dan een verrijking voor de stroomdalgraslanden. “Ook dit beheer is kunstmatig en bovendien niet compleet. Het is niet de dynamiek die er eeuwen geleden was, met minder heftige peilschommelingen maar wel regelmatig ijsgang, en een grotere variatie aan grazende dieren. Toen waren er ook

plekken waar bodems zich na overzanding langdurig ongestoord konden ontwikkelen, met weinig maar voldoende zandafzetting. En niet voor niets zijn bijna alle stroomdalgraslandsoorten meerjarig. Het vrijwel ontbreken van kortlevende soorten duidt erop dat de soorten kenmerkend zijn voor stabiele situaties met een geringe dynamiek.”

Beheer kan beter

Het kan ook anders. In de Vreugderijkerwaard – voor Rotthier een van de mooiste stroomdalgraslanden – stuurt de beheerder sterk op de vegetatie. ‘Vinger-aan-de-pols-beheer’ noemt zij het. Hoe kunnen beheerders in uiterwaarden waar natuurlijke processen veel ruimte krijgen toch iets doen om de stroomdalgraslanden te helpen? Rotthier aarzelt even omdat dit een onderdeel is dat zij nog moet uitwerken. “Het is goed dat de dynamiek terugkomt in het riviereengebied - het hoort bij het systeem. Maar er horen ook plekken die laagdynamisch zijn. Begrazing moet de vegetatie laag houden en zo lichtminnende planten een kans geven.” Zij zou graag meer sturing van de kudde zien, met meer dieren in de zomer zodat ook de droge delen sterker begrast worden. Maaien in de nazomer kan ook - als de vegetatie maar kort de winter in gaat. [HvdB]

foto Karle Sykora

Experimenten met zand en planten in kas (links) en in uiterwaard (inzet). Transect vegetatieopname in Vreugderijkerwaard (boven).

foto's Suzanne Rotthier